

Raamatu väljaandmist on toetanud Eesti Kultuurkapitali rahvakultuuri sihtkapital.

Koostanud Ülli Kont

Toimetanud Aili Saks

Kujundanud Einike Soosaar

Fotod: Indrek Aija, Rein Jänes, Triin Hunt

Autoriõigus: Ülli Kont ja OÜ Eesti Raamat, 2024

ISBN 978-9916-12-980-7

Trükkitud Print Best

Ülli Kont

Helmeraamat

HELMESTE KASUTAMINE

TIKKIMISEL, HEEGELDAMISEL JA KUDUMISEL

Sisukord

Saateks	7
Pisut ajaloost	10
Raamatu kasutamine	19
Sõnaseletused	21
Töövahendid	23
Helmeste number, värv ja kuju	23
Alusmaterjalid	24
Töövahendid	25
Helmestikand	27
Üksikute helmeste tikkimine	28
Niidile aetud helmestega tikkimine	34
Pinda kattev tikand	49
Heegeldamine	62
Kudumine	77
Helmeste kasutamine kõlavöö tegemisel	84
Kokkuvõte	87
Pärlite valmistamise ajaloost Venemaal	88
Allikad	93

Saateks

Moemaailmas võib sageli näha, et mõni stiil on moes väga pikka aega, mõni aga vähe. Ka käsitöös võib täheldada teatud käsitööliigi äkilist populaarsust ja siis selle langust. Seoses kodukultuuri edendamisega oli eelmise sajandi alguses tohutult populaarne linikute tegemine, mingil hetkel hargipits ja siis – heegeldamine. Kudumist ei saa populaarsete käsitööde nimekirja isegi lisada, sest seda on lähtuvalt vajadusest kogu aeg tehtud.

Kümmekond aastat tagasi muutus helmestega käsitöö väga atraktiivseks. Internetis pakutud variandid helmeste kasutamiseks hõlmasid siiski peamiselt ehete valmistamist ja äärmiselt glamuursete rõivaesemete kaunistamist. Interneti veebileht Pinterest on täis imekauneid võimalusi, kuidas kasutada helmeid ja pärleid mustrites. Meie kultuuriruumi arvestades võiks helmeid aga kasutada lihtsamalt ja otstarbekamalt, igapäevaelus ei ole võimalik kanda nii atraktiivseid esemeid, oleme ju kõik suhteliselt praktilise meelega. Kuna kaasajal on väga aktuaalne ja hinnatud teema taaskasutus, siis vanade esemete värskendamiseks on helmestikand väga hea lahendus. Kindlasti on nii mõnelgi kodus lausahtlis teadmata ajast läbisegi helmeste ja niitide pusa, ema või vanaema pärandus, kuid teha sellega ei osata midagi. Ära visata ka ei raatsi, sest helmed on kuidagi ... salapärased ja kaunid.

Minu huvi helmemaailma vastu tekkis muuseumis töötades, kui leidsin ebatavaliselt kauni käsitööeseme – helmestega kaetud nahkvöö –, mille legend oli samuti ebatavaline: vöö oli kuulunud mehele. Sealtmaalt haaras mind huvi teada saada, mis vööd need sellised on ja miks me nendest midagi ei tea. Neid leidis ju üle Eesti kõikides muuseumides ning sealt edasi tekkis ka huvi, miks me helmestikandit nii vähe tunneme ja kasutame.

Internetikeskkonda uurides võime tõdeda, et umbes 2010. aastate paiku oli tegemist tõelise helmemaailma plahvatusena. Tekkis „pärlimaania“. Poodidest võis leida väga palju erinevaid raamatuid, mis õpetasid pärlitöid tegema („Rahvuslikud ehted“, „Helmeste entsüklopeedia“ jne). Tõeliselt tore raamat helmeste ajaloo kohta oli „Beadwork: A World Guide“, milles näidatakse helmeste kasutamise ajalugu läbi tuhandete aastate erinevates riikides, erinevate rahvaste poolt. Lühike kirjeldus helmestega tikkimisest on ka raamatus „Tikkimine. Õpipoisist meistriks“. Samuti võib leida veebilehti nii müügikaupadega kui ka korralikult tehtud videodega töövõtetest. „Pärlipesa“, „Helmehaldjas“, „Pärlikoda“ ning teisigi liitsõnu oli välja mõeldud tähistamiseks pärlitega tegelevaid firmasid. Kõiki neid iseloomustas aga see, et helmetöödega seonduvalt oli rõhuasetus ehte valmistamise õpetusel. Helmeid punutakse, aetakse traadile või spetsiaalsele niidile, kuid õpetusi helmestega tikkimisest ja nende kasutamisest lihtsamate rõivaesemete kaunistamiseks on vähe. Tundub, et üsna tavaliseks ja lihtsaks peetud helmestikand on unustusehõlma vajunud ja tavakasutusest kadunud. Uurides vanu Eesti Rahvakunstimeistrite koja UKU tikandeid, leidsin küll helmestega kaunistamist, kuid mitte helmestikandit.

Olles teinud magistritöö helmestikandi kasutamisest 19. sajandil, tundsin vajadust jagada oma teadmisi ka teistele, sest helmestikand on lummavalt kaunis. Kui paljud käsitööliigid jäävad kättesaamatuks (näiteks niplamine on ülipeen, kangastelgedel kudumine aga nõuab vastavat ruumi ja tohutult palju materjali), siis helmestikandi puhul piisab käe- ja harjutusest ja vahva tikand ongi valmis. Julgustan kasutama helmeid vanade rõivaste kaunistamiseks ning nende värskendamiseks. Sageli on

mõni aastaid kasutusel olnud pidulik rõivas väga mugav, kuid natuke igavaks muutunud – väike helmestikand annab esemele uue värske ilme. Samas saab peita kaunile kleidile tekkinud pleki väikese helmestest ornamendi alla nii, et seda keegi tähele ei pane.

Helmestega tikkimine arendab laste peenmotoorikat, ilumeelt ja kompositsioonitaju. Helmestikandi mustriteks on võimalik kasutada kõiki erinevate käsitööde, nii kudumite, heegelduste kui ka tikandite tarbeks mõeldud mustreid. Samas on neid võimalik ka endal kujundada, kuna need on lihtsamad, kui lõngadega tikkimisel kasutatavad ornamendid.

Helmestega heegeldatud krae, inspiratsiooniallikaks vaaraode helmestest kaelaehted.

Pisut ajaloo

Klaasist helmeid valmistati Egiptuses juba aastal 1365 eKr, Indias umbes 200 aastat eKr ning võib arvata, et kogu hilisem Euroopa on läbi kaubanduse saanud oma teadmised ja helmeste kasutamise oskused sealt.

Murano saarel Veneetsias alustati pärlite tootmisest juba 15. sajandi lõpus palvehelmeste tarbeks, hiljem aga tekkis seal pärlite tootmise keskus, mis jäi pikaks ajaks ainukeseks maailmas. Veel praegugi kujutab see saar endast omapärast labürinti, kus on nii klaasitöökodad, kauplused, näitusesaalid kui ka muuseumid, mis on tulvil mitmekesiseid klaasist tooteid. 18. sajandi algul tekkisid pärlite tootmise keskused mitmetes erinevates maades, tugevat konkurentsi hakkas pakkuma Tšehhimaal asuv Bohemia. Ka Venemaal üritas Mihhail Lomonossov pärlite tootmist korraldada.

Helmeid, kuldkarda, hõbeniite jms on läbi aegade peetud omaseks kõrgkultuuridele, kuna need on olnud kallid ning lihtrahvale kättesaamatud. Peetakse loomulikuks järeldada, et helmed ei olnud tavapärase eestlaste kui

vaesema elanikkonnakihi tekstiili või naha kaunistusviis. Doktor Ilmari J. A. Manninen, keda peetakse eesti etnograafiaalase uurimis- ja muuseumitöö alusepanijaks, mainis, et helmestikand ei ole eestlaste jaoks omane käsitööliik. Arheoloogiliste leidude põhjal aga saab teha järeldusi, et eesti maarahvas on helmeid kasutanud rõivaste kaunistamiseks juba 11. sajandist alates. Arvatavasti on helmeid keedena või üksikute amulettidena kasutatud veelgi varem. Kõige levinumad olid klaashelmed, kuid kasutati ka savist, luust ja muudest kivimitest helmeid. Arvata võib, et Eesti alale jõudsid klaashelmed kaugetest maadest kaupmeeste kaudu. Viikingiajal olid välja kujunenud kaubateed, mis Eestist lähedalt

Eesti Rahva Muuseumis säilinud väikesed kangafragmendid, mis on kaetud helmestikandiga (ERM A 291:531).

möödudes viisid välja Bütsantsi, Pärsiasse ja Kesk-Aasiasse ning loomulikult tulid ka sealtkaudu tagasi.

Võru maakonnas Siksälas tehtud arheoloogilistel kaevamistel olid tavalisteks hauapanusteks helmestest keed, mis dateeritakse 12.–13. sajandisse. Helmeste rohkusest ja kasutamisest maarahva hulgas Eesti alal räägivad ka leiud Kaberla kalmistult, mille kasutusaeg oli üle poole tuhande aasta, 12. sajandi lõpust kuni 17. sajandi lõpuni. Ühest hauast, mis arvatakse olevat 14.–15. sajandist, leiti palju ümmargusi pisikesi helmeid, mida tavaliselt kasutati ainult tikkimiseks. Võib arvata, et eesti naised ihaldasid kanda pärleid ja helmeid samamoodi nagu rikkad kaupmeheprouad linnades ning soovisid oma riideid kaunistada helmestega. Näiteks Tallinnas olid olemas linnakodanike jaoks lausa luksusmäärused. Selle järgi oli kindlaks määratud piirid, kui palju tohib üks naine kaunistada ennast helmeste ja pärlitega.

Hilisemad teated helmestikandi kasutamisest maarahva, st eestlaste poolt on 16. ja 17. ning mõnel pool veel ka 18. sajandist. Need on üldiselt saadud ülesjoonistatud pildimaterjalina ja üksikute reisikirjelduste põhjal. Õnneks on Eesti Rahva Muuseumis säilinud väikesed kangafragmendid, mis on kaetud helmestikandiga (ERM A 291:531).

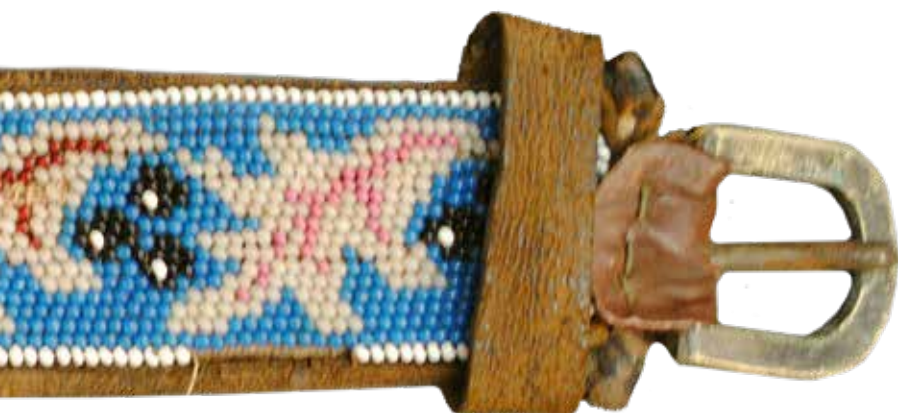
Tikandid katsid seeliku alumist serva ribana ja muster moodustas lillornamendi. Helmestega tikitud seelikuriba nimetati ka pärlpoordiks.

Manninen mainib raamatus „Eesti rahvariiete ajalugu“, et sellist kudrustega kaunistatud seelikut kanti üle Eesti. Selline tikand olnud väga raske ja selle valmistamine maksnud 3–5 rubla. Riide tikkimine helmestega levis meil Saksamaa eeskujul umbes alates 16. sajandist, kuni lõngtikand selle 18. sajandi lõpupoolel kõrvale tõrjus. Märkimist väärib kindlasti ka see, et Tartus oli lausa mitu kudruste ehk helmeste valmistajat, eestikeelse ametinimega *kudersep*, *kuddrosep*. See näitab, et klaashelmeid tehti peamiselt eestlaste tarbeks ning järelikult oli nende kasutamine talunaiste seas väga levinud.

19. sajandi lõpu poole oli talupojakultuuris kõige levinum ese helmevöö. Helmed katsid tihedalt tervet vööpinda, moodustades mustri, mis võis varieeruda väga lihtsatest stiliseeritud lehekestest keeruliste lillemotiivideni välja. Vöödel olid metallpandlad, mõnikord olid nendel kujundatud ja hõbedast graveeritud haagid ja kinnised. Mehed kandsid vööd pikk-kuue või kasuka peal ja selle kandmisaeg oli peaaegu sada aastat, 19. sajandi algusest 20. sajandi

Pärnu Muuseumi kogus olev helmestikandis vöö (PäMu 11256 Aj 488). Vöö on valmistanud Tiina Baumann umbes 1820. aastatel oma mehele, vööd kandis veel 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi algul tema lapselapse abikaasa Kustas Kukers, kes oli külasepp Läänemaal, Kullamaa küla Jõe talus.

alguseni. Valdav osa muuseumikogudes leiduvatest vöödest olid legendidega, milles kirjeldati, et tüdrukud valmistasid neid oma peigmeestele enne pulmi. Juhan Liivi raamatus „Nõia tütar“ (1895) mainitakse imeilusa tikandiga helmevööd, mille kasutütar perepojale salaja valmistanud oli.

Üle Eesti asuvates muuseumikogudes on selliseid vöösid kümneid ja kümneid. Ja need on uskumatult ilusad. Neid käes hoides ja imetledes ei saa jätta endalt küsimata, kust selline idee pärit oli ja mis neil talunaistel arus oli, et sellise vaesuse ja materjalinappuse juures just meestele neid vöösid valmistati. Kui vaadata läbi sajandite eesti meeste suhteliselt tagasihoidliku värvigammaga rõivaid, siis vöödel muustrina esinevad helesinised meelepealilled ja roosid ei ole just tavapärase valik. Võib siiski arvata, et nii nagu lilltikand ja triibuseelikud tulid meile Lääne-Euroopast, olid ka esimesed helmeistikandiga kaetud esemed pärit lääne poolt või ka Venemaalt. Uurides naaberriikide muuseumites helmevööde kohta, selgus, et ka Lätis, Leedus ja Saksamaal leidub nende kogudes sarnaseid esemeid.

Erinevaid lugusid-legende muuseumites asuvate vööde kohta lugedes on näha, et neid ei kandnud

Taolisi vöösid tikiti veel 20. sajandi algul, nagu Paide muuseumis asuva vöö kohta lugeda võib. Vöö kuulus Ants Brandmannile, kes sai selle pulmakingiks 1931. aastal. Kinkijad olid Peedi preilid Paidest, kes ka vöö valmistasid (PM 1446 E 280).